

KŐSZEGHY MIKLÓS

Babilontól Jeruzsálemig: a kommunikáció csapdái¹

„Abban az esztendőben, Cidkijja² júdai király uralkodása kezdetén, a negyedik esztendő utolsó hónapjában³ ezt mondta nekem a Gibeónból⁴ való Hananja próféta, Azzúr fia az Úr házánál a papok és az egész nép előtt: Így szól a Seregek Ura, Izrael Istene: Összetöröm Babilónia⁵ királyának igáját! Két esztendő múlva visszahozom erre a helyre az Úr házának minden edényét, amelyeket elvitt Nebukadneccár, Babilónia királya erről a helyről és Babilonba vitt. Visszahozom erre a helyre Jekonját, Jójákim fiát, Júda királyát és Júda foglyait is, akik Babilóniába kerültek – így szól az Úr –, mert összetöröm Babilónia királyának az igáját.” (Jer 28,1–4)

A mai olvasó számára talán kissé bizarr ez a rövid jelenet, amely minden valószínűség szerint Kr. e. 594/593-ban játszódott le Jeruzsálemben. Persze, meglehetősen kockázatos dolog ilyen pontossággal meghatározni egy prófétai orákulum elhangzásának időpontját. Kockázatos egyfelől azért, mert mint minden prófétai orákulum, ez is abszolút konkrét reakció egy adott pillanat kihívásaira. Mindenki, aki csak hallotta, pontosan tudta, mikor hangzik el, miről van benne szó. Talán még azzal is könnyen tisztában lehetett bárki, amit a próféta ki sem mondott. Mi azonban már távolról sem mondhatjuk el magunkról ugyanezt, így a prófétai orákulumok datálása számunkra az esetek nagy többségében komoly gondot jelent. Kockázatos a dátum ilyen pontos kijelölése másfelől azért, mert a kérdéses időszak Júda történetének talán legváltozatosabb periódusa. A végső összeomlás előtti pillanatokban rendkívül gyorsan követhették egymást az események, ezért azután a szálak kibogozása vagy az időrend megállapítása komoly gondot jelent.

A kockázat azonban ebben az esetben több-kevesebb bizonyossággal feloldható. A szöveg ugyanis félreérthetetlenül jelzi, az orákulum Jeruzsálem első babiloni ostroma után hangzott el. Vagyis Kr. e. 597, a kérdéses ostrom éve jelen orákulumunk szempontjából terminus post quemként jöhet szóba. Viszont Jeruzsálem még áll, sőt élnek politikai viták

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj kuratóriumának a lehetőségért, hogy 2000 nyarán a Baseli Egyetem könyvtárában többek között az alábbi írás alapját jelentő kutatásokat is elvégezhettem.

² Júda utolsó királya (Kr. e. 597/598–587/586 Donner, H.: Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 2. Göttingen, 1986. 468. (a továbbiakban: Donner) kronológiája szerint.)

³ Vagyis: Kr. e. 594/593-ban.

⁴ Gibeón: el-Dzsibb, Jeruzsálemtől 9 kilométernyire északra. Alapvető összefoglalásként: Pritchard, J. B. In: Avi-Yonah, M. (Ed.): Encyclopaedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. London, 1973. (a továbbiakban: EAEHL) 446–450. A vaskori vízrendszerrel lásd: Fritz, V.: Die Stadt im alten Israel. München, 1990. 125–126. Mazar, A.: Archaeology of the Land of the Bible. New York, 1990. 478–480. Weippert, H.: Palästina in vorhellenistischer Zeit. München, 1988. (a továbbiakban: Weippert) 546–548.

⁵ Az új fordítású Károli Biblia itt talán nem a legszerencsésebb megoldást választja. A szöveg egyszerűen Babel királyáról (mlk bbl) beszél. A fordítás valószínűleg azt akarta érzékeltetni, hogy itt a birodalom, nem pedig csak a főváros királyáról van szó, ám a „Babilónia” kifejezés a történeti földrajzi irodalomban a mezopotámiai alluviális síkságnak a mai Bagdad vonalától délre eső részét jelöli. Nem szerencsés tehát így körülírni magát az egész birodalmat.

folynak falai között, terminus ante quemként, ezért mintegy önként adódik Jeruzsálem végső ostromának éve, Kr. e. 587.⁶ A szöveg azonban ennél is pontosabb, hiszen Cidqijja király negyedik évről, azaz Kr. e. 594/593-ról beszél. Ennél pontosabban kevés bibliai esemény dátumát lehet meghatározni, amit talán csak a hatalmas kronológiai nehézségek ismeretében vagyunk képesek igazán értékelni.⁷

Az orákulum a déli zsidó állam történetének legnehezebb, végül katasztrófába futó utolsó évtizedében hangzik el a fővárosban. Az alábbi rövid írás célja az, hogy felderítse Hananja szavainak politikai, vallási hátterét, különös tekintettel a birodalmi centrum és a periféria közti kapcsolat kérdéseire. Ez a kapcsolatrendszer mint mindig, ebben az esetben is rendkívül összetett képlet volt. Ám valamennyi vonatkozása közül a legmodernebb, és egyben talán a legérdekesebb is a kommunikáció kérdése. Vajon mit tudhattak Jeruzsálemben a világpolitika nagy eseményeiről? Mennyire lehetek megalapozottak a reakciók? Mit ismertek a döntések hátteréből a júdai állam határvidékei? Miként áramlott az információ a júdai állam központja és a júdai állam peremvidékei között? Ha ezekre a kérdésekre sikerül valamelyes biztonsággal válaszolnunk, akkor talán egy lépéssel közelebb jutunk Júda államának a bukás előtti időszakához, s egyben olyan esettanulmányt végezhetünk, amely megmutathat valamit a centrum és a periféria kapcsolatrendszerének működéséből.

1. A nemzetközi háttér

Ahhoz, hogy megértsük e rövid prófétai orákulumot a maga teljes mélységében, körülményeivel, okaival és hatásával együtt, először röviden át kell tekintenünk azt a nemzetközi környezetet, amelyben elhangzott.

A Kr. e. 6. század valóságos politikai földcsuszamlást hozott a Termékeny Félhold területén fekvő népekre és államokra. AsszírIA, amelynek hatalmát legfeljebb átkozni lehetett,⁸ de amelynek felbomlásában talán még a legbizakodóbbak sem mertek reménykedni, váratlan gyorsasággal omlott össze. Természetesen a kortársak szemében minden ilyen összeomlás hihetetlenül gyorsnak tűnhetett. Ráadásul mindez egy olyan korban történt, amely még nem ismerte a tömegkommunikációs eszközöket, így a hírek nemcsak sokkal lassabban terjedtek, mint manapság, hanem sokkal kevesebb emberhez jutottak el. Aligha tévedünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy a birodalom periferiáján óriási tanácstalanság vett erőt a birodalom gyengülése, majd széthullása láttán. Hiszen akármilyen hátrányos volt is Júda számára az asszír vazallus szerepe, legalább valami vonatkoztatási pontot je-

⁶ A város elestének dátuma körül máig sem zárult még le a vita. Az egyik nézet szerint (Kutsch, E.: *Das Jahr der Katastrophe: 587 v. Chr.*, *Biblica* 55. 1974. 520–545.) a katasztrófa éve Kr. e. 587. A másik vélemény (Freedy, K. S. – Redford, D. B.: *The Dates in Ezechiel in Relation to Babylonian and Egyptian Sources*. *Journal of American Oriental Society* = *JAOS* 90, 1970.) Kr. e. 588 mellett érvel. Sajnos a babiloni krónika-kompozíciók egyike sem ér el eddig az időszakra, vö. Grayson, A. K.: *Assyrian and Babylonian Chronicles, Texts from Cuneiform Sources* 5, *Locust Valley / NY* 1975. 99 skk. (a továbbiakban: Grayson 1975.), így a Bibliától független forrás nem áll rendelkezésünkre. Magam a legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a város ostroma már Kr. e. 588-ban elkezdődhetett, ám eredményt csak a következő évben hozott.

⁷ A bibliai kronológiai adatok megbízhatósága mellett érvel: Reade, J.: *Mesopotamian Guidelines for Biblical Chronology*, *Mesopotamian Studies* 4,1, Malibu, 1981.

⁸ Náhúmról mint az Asszíriát átkozó bibliai próféták leghíresebb és egyben talán leginkább tipikus alakjáról lásd: Kőszeghy Miklós: *Jaj neked, AsszírIA – Náhúm: egy tipikus próféta a kivételesek között*. *Aetas*, 1999/1–2. 112–123.

lentett. Valamit, amihez igazodni lehetett, s ami távolról sem mindenki számára jelentett hátrányt.⁹

Birodalmakat természetesen mindig is csak erőszakkal lehetett felépíteni. AsszírIA e-ben a tekintetben nem volt kivétel, talán csak sikerei voltak oly mértékűek és oly messzire hatók, hogy manapság hajlamosak vagyunk egyenlőségjelet tenni ezek és a határtalan politikai brutalitás közé. Kétségtelen, hogy az asszír királyok feliratai szokatlanul vérgőzösek, különösen akkor, ha összehasonlítjuk őket a soron következő Újbabiloni Birodalom királyfelirataival.¹⁰ Ám ennek oka nem a két birodalom eltérő jellegében, hanem csak az észak- és a dél-mezopotámiai királykép, illetve az ehhez kapcsolódó tradíció különbözőségében keresendő. Mindazok az államok, amelyek túléltek AsszírIA bukását (márpedig Júda ezek közé tartozott) kénytelenek voltak, vagy kénytelenek lettek volna számot vetni azzal, hogy a térség történetében rövidebb-hosszabb közjáték után megint birodalmi periódus következik. A kérdés csak az, hol lesz az új birodalmi centrum.

A szájszi dinasztia¹¹ fáraói AsszírIA utolsó évtizedeiben felismerték, hogy egész Elő-Ázsiában valami gyökeresen új helyzet kezd formálódni. Ebben az új helyzetben AsszírIA már nem játszik meghatározó szerepet (sőt: egy idő után már statisztaszerep sem jut neki), ám ez nem jelenti azt, hogy a világpolitika színpadán ne kellene egy mezopotámiai nagyhatalommal számolni. Egyiptom természetesen saját magának szánta a főszerepet Palesztinában és Szíriában¹². A karkemisi csatában a babiloni hadseregtől elszenvedett súlyos vereség Kr. e. 605-ben világossá tette, hogy az újbirodalmi álmok megvalósításának nincs realitása.¹³ Ám Kr. e. 601-ben a babiloni hadsereg szenved igen érzékeny veszteségeket a Gáza közelében fekvő Rapheia mellett. Mindezekről a bonyolult és igen súlyos harcokat eredményező konfliktusokról a maga töredékességében és szűkszavúságában is rendkívül fontos forrásunk a babiloni krónikakompozíciók sorozata, amelyekből azonnal kitűnik, hogy a Kr. e. 7. és 6. század fordulója a szuperhatalmak összecsapásának időszaka lehetett.

A két nagy csata Karkemisnél majd Rapheianál együttesen egyfajta erőegyensúlyhoz vezetett. Kiderült, hogy nemcsak a szájszi fáraók újbirodalmi nosztalgái légből kapottak, hanem Babilon esetleges, Egyiptom elfoglalásáról szőtt tervei is. Egyiptom természetesen nagyhatalom maradt, és még hosszú éveken keresztül nem adta fel a reményt, hogy minél

⁹ A helyi elit még gazdasági hasznot is húzhatott belőle, amint ezt például Sofóniás próféta könyvét átolvasva észrevehetjük.

¹⁰ Ez utóbbiak a király civilizátori teljesítményeit szinte teljes egyoldalúsággal emelik ki, míg a katonai cselekményekről csaknem teljes hallgatásba burkolóznak. Lásd ehhez: Langdon, St.: Die neubabylonischen Königsinschriften, Leipzig, 1912. szövegeit, valamint: Berger, P.-R.: Die neubabylonischen Königsinschriften. Königsinschriften des ausgehenden babylonischen Reiches (626–539 v. Chr.). Neukirchen, 1973. gyűjteményét.

¹¹ A dinasztia, Manethón számozása szerint a XXVI. Kr. e. 664 és 525, azaz a perzsa hódítás közt uralkodott. A dinasztiahoz lásd: Kitchen, K. A.: The Third Intermediate Period in Egypt. Warminster, 1973., valamint Hornung, E.: Einführung in die Ägyptologie. Darmstadt, 1990. 136 skk. további bőveges bibliográfiával. Magyar nyelven: Kákosy László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája. Budapest, 1998. 212–218.

¹² A részletekhez lásd: Yoyotte, J.: Sur le voyage asiatique de Psammétique II. Vetus Testamentum (a továbbiakban: VT) 1. 1951. 140–144., valamint Yoyotte, J.: Sur la politique palestinienne des Rois Saites. VT 2. 1952. 131–136. A történeti helyzet palesztinai szempontú kiértékelését legújabbán Donner 339–342., illetve 360–362. végezte el. A legújabb áttekintő cikk Redford, D. B.: New Light on Egypt's Stance Toward Asia 610–586 BCE. In: McKenzie, S. L. – Römer, Th. – Schmid, H. H. (Eds.): Rethinking the Foundations. Historiography in the Ancient World and in the Bible. Essays in Honour of John van Seeters. BZAW 294, Berlin – New York, 1983.

¹³ A csatáról a babilóni krónikakompozíció számol be In: Grayson 1975. 99.

nagyobb területeket ellenőrizzen Palesztinában. Ha másként nem, hát bujtogatással, lázadásra ösztönzéssel, és a segítség folytonos ígéretésével.

A két állva maradt és Palesztinában érdekelt nagyhatalom közt természetesen zajlott egyfajta kommunikáció. Ez még akkor is igaz, ha a kommunikációs folyamatban többnyire a fegyvereké volt a főszerep. Ebben a szituációban Palesztina kisállamainak sajátos és távolról sem irigylésre méltó szerep jutott. A két nagyhatalom közti konfliktus tulajdonképpen rajtuk, területükön keresztül zajlott. Hogy ez mennyire élethalál harcot jelentett, azt két példán illusztrálhatjuk.

Arad erődje¹⁴ Salamon kora, vagyis a Kr. e. 10. század óta állt a Negev-sivatag és Júda határvidékén. Feladata kettős lehetett: egyfelől ellenőrizte a Júdától délre élő nomádokat, akik a területen belüli nomadizmus¹⁵ képviselőiként állandó kapcsolatban álltak letelepült szomszédaiakkal, jelen esetben a júdai királyok alattvalóival. Ez a feladat egyfelől nem jelentett komoly gondot, hiszen nem komoly hadseregek ostromának kellett ellenállni. Ugyanakkor viszont mégis megoldhatatlan volt, mint a letelepült államalakulatok csaknem mindegyik kísérlete, amellyel a nomádok ellenőrzésére törekedtek.¹⁶ Ennek ellenére az erőd egészen a babiloni fogságig működött, sőt a hellenisztikus korban átépítették és őrtoronyként hasznosították. A másik feladatot a lassan állammá formálódó déli-délkeleti régió felé történő határbiztosítás jelentette. Amíg Júda állama szervezett és működőképes volt, addig ezek az új államok (Ammón, Moáb és Edom) nem jelentettek komoly veszélyt a számára. Amikor azonban Júda meggyengült, vagy a külpolitikai viszonyokban történt komoly változás, akkor azon nyomban az edomi régió felől fenyegető veszély jelentősége, ezzel együtt Arad jelentősége is megnőtt.

Az erődítmény területén talált jelentős osztrakon-lelet¹⁷ nagy része éppen a bennünket érdeklő korszakból, azaz a Kr. e. 7. és 6. század fordulójáról származó szövegeket hozott a felszínre. Tudjuk, hogy az erőd parancsnokát ekkortájt Elyasibnak hívták, állandó kapcsolatot tartott (feltehetően jeruzsálemi) feletteseivel, néhány másik erőd (például Qinah és Ramat-Negev) is hatáskörébe tartozott, így egy katonai körzet parancsnokaként kell el-

¹⁴ A jelen írásunkban nem foglalkozunk Arad hatalmas, korai bronzkori városával, amely közvetlenül a bennünket most érdeklő citadella alatt található. E város körül ugyanis számos probléma jellemzi a kutatást mind a mai napig, ám ezek nem tartoznak témánkhoz. Az erődről első megközelítésben bárki kényelmesen tájékozódhat: Herzog, Z. et al.: *The Israelite Fortresses at Arad*. BASOR (Bulletin of American School of Oriental Research) 254, 1984. 1–34. Mazar, A.: *Archaeology of the Land of the Bible*. New York, 1990. 496–498. Weippert 527–529. Az erődben található júdai szentélyről monografikus formában, a jeruzsálemi szentéllyel való összehasonlítással együtt lásd: Fritz, V.: *Tempel und Zelt, WMANT (Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament)* 47, Neukirchen, 1977.

¹⁵ A fogalomhoz lásd: Rowton, M. B.: *The Physical Environment and the Problem of the Nomads*. In: *XV-e Rencontre Assyriologique Internationale*. Paris, 1967. 109–121. Rowton, M. B.: *Autonomy and Nomadism in Western Asia*. *Or (Orientalia)* 42, 1973. 247–258. Rowton, M. B.: *Enclosed Nomadism*. *JESHO (Journal of Economic and Social History of the Orient)* 17, 1974. 1–30. illetve Rowton, M. B.: *Dimorphic Structure and Parasocial elements*. *JNES (Journal of Near Eastern Studies)* 35, 1976. 181–198. A kérdés átfogó vizsgálata: Khazanov, A.: *Nomads and the Outside World*, Cambridge, 1983.

¹⁶ A kérdés mezopotámiai, főként a Mária királyság gyakorlatára alapozó bemutatását lásd Kirsch, E. – Larsen, P.: *Das Verhältnis zwischen Sesshaften und Nichtsesshaften am Ende des 3. und zu Beginn des 2. Jt. V. Chr.* In: Bartl, K. – Bernbeck, R. – Heinz, M. (Eds.): *Zwischen Euphrat und Indus*. Hildesheim – New York, 1995. 134–147., valamint magyar nyelven: Klengel, H.: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Budapest, 1985. 54–70.

¹⁷ Az aradi osztrakonokhoz lásd: Aharoni, Y.: *Arad Inscriptions*. Jerusalem, 1986. Lemaire, A.: *Inscriptions hébraïques I. Les ostraca*, Paris, 1977. Renz, J. – Röllig, W.: *Handbuch der althebräischen Epigraphik I-III*. Darmstadt, 1995. (a továbbiakban: Renz – Röllig); Smelik, K. A. D.: *Historische Dokumente aus dem alten Israel*. Göttingen, 1987.

képzelnünk. Az ő archívumának darabjaként ismeretes a 88. számú osztrakon, amely továbbí vizsgáldásunk kiindulópontjaként szolgál. A szöveg magyar nyelven így hangzik:

1. „*Király lettem¹⁸ eg[ész ... Izraelben]*
2. *Erősítsd a karod¹⁹ és [...]*
3. *Egyiptom királya [...]* (fordította: Kőszeghy Miklós)

Szövegünk, bár az eleje és a vége is hiányzik, minden bizonnyal egy levél, afféle proklamáció töredéke. A feladó valószínűleg Jóáház, Jósiás fia, aki Kr. e. 609-ben néhány hónapig uralkodott Jeruzsálemben. Először trónra lépésének tényét tudatja Elyášibbal, majd Egyiptom királyával kapcsolatban mozgósításra utasítja. Másként fogalmazva: láthatjuk, miként működik a júdai állam kommunikációs gépezete. Érdeemes minden részletet pontosan megvizsgálnunk.

A király saját jeruzsálemi trónra lépését adja hírül az aradi katonai körzet parancsnokának. A tömegkommunikációt nem ismerő korban a fontos belpolitikai információk továbbításának e módja ma már kissé meglepő, de ha jobban behelyezkedünk a kor technikai környezetébe, nyomban érthetővé válik. Elyášib egy katonai körzet parancsnokaként eléggé fontos posztot töltött be ahhoz, hogy az uralkodóváltás tényét közöljék vele. Az többek felvetése²⁰ ellenére sem valószínű, hogy a szöveg Asszíria utolsó királya, II. Assur-uballit trónra lépéséről akarna tudósítani. Kevésbé valószínű, hogy az asszír király a vég előtti utolsó pillanatban, amikor már Ninive és Assur is romokban hever, világméretű levelezésbe kezdve tudósít mindenkit arról, hogy elfoglalta ősei egykor jobb napokat megélt trónját. Még kisebb a valószínűsége annak, hogy egy ilyen levél, ha kerülő utakon és másolat formájában is, de eljut Elyášib aradi archívumába. Nemzetközi kommunikációról ebben az esetben tehát nincs szó, de egy államon belüli politikai információáramlásról igen. Ráadásul mindez a nemzetközi politikai folyamatokkal szoros összefüggésben zajlik. Az új király azonnal mozgásba akarja lendíteni az apjától örökölt gépezetet, hiszen a megiddói csatavesztés és Jósiás halála (Kr. e. 609) után nincs idő a tételődésre.

A júdai király, talán Jóáház, látja, honnan fenyegeti a fő veszély, azt is tudja, hogy minden erejét mozgósítania kell. Talán csak egyetlen körülményt nem mérlegel: az ellenséges csapás oly gyorsan jön, hogy jóformán ideje sincs reagálni. Valószínűleg még az egyébként kétes értékű mozgósítást (hiszen ez még távolról sem jelentette, hogy a királynak a fáraó ellen mákszemnyi esélye is lett volna a győzelemre) sem sikerült maradéktalanul végrehajtani. A 2 Kir 23,31–33 adata szerint II. Nékó Riblában, Szíria területén ejtette foglyul a maga elé idézett fiatal júdai királyt. Ekkor már végképp nem volt lehetőség korrekcióra. Jóáház az életével fizetett azért, mert képtelen volt a megfelelő információk összegyűjtésére és kiértékelésére. A trón testvéreire, Eljakimra szállt, aki a fáraó akaratából tizenegy nehéz esztendőn át ült ősei trónján Jeruzsálemben. Hamarosan láthatjuk majd, az ő bukásában is kulcsszerep jut a kommunikáció problémáinak.

¹⁸ A mlk-ige qal perfectum singularis I alakja az Ószövetségben nem fordul elő. Mivel a mondatban egyéb, az időpontra utaló megjegyzés nem szerepel, a fenti fordítás tűnik a legelfogadhatóbbnak. A szöveg elején álló személyes névmást 'ny (= én) nem fordítottuk, mivel szerepe itt csak a nyomtatékosítás.

¹⁹ A fordulat átvitt értelemben, a mozgósításra való felszólítást jelent. Hasonló fordulat: Náh 2,2.

²⁰ E kérdésben sem Yadin, Y.: *The Significance of Inscription 88 from Arad: A Suggestion*, IEJ (Israel Explorational Journal) 26, 1976. 9–14., sem Green, A. R.: *Ashur Uballit II and the Inscription 88 from Arad: An Observation*. ZAW (Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft) 100, 1988. 277–280. érvelése nem meggyőző. Yadin kiegészítése, hogy ti. a király Karkemisben lett király ellentmond a babiloni krónikakompozíció adatának. Ez ugyanis (vö. Grayson 1975. Chronicle 3,94–95, 49–50. sor) egyértelműen úgy tudja, hogy II. Assur-uballit Harránban lépett trónra.

Másik palesztinai példánk a hatalmi csoportosulások egy másik részéhez, azokhoz a hatalmakhoz kötődik, amelyek Egyiptomban nem ellenséget, hanem éppen ellenkezőleg, megmentőt láttak. Rövid szövegünk egy Szakkarában talált papiruszon található, amelyet a kutatásban a benne szereplő király neve alapján Adon-papirusznak szokás nevezni.²¹ A szöveg a következőképp hangzik:

1. *A királyok urának, a fáraónak, szolgálád, Adon, királya [Eqrónnak. Béke urannak, a királyok urának, a fáraónak]*
2. *az ég és a föld istenei és Baalsamem által minden időkből! És legyenek oly hosszúak napjai*
3. *a fáraónak, mint a magasságos egek. Azért írtam a királyok urának, hogy tájékoztassam, hogy a serege*
4. *Babilon királyának megérkezett és elérte Áfeket ...*
5. *...²²*
6. *Uram, a királyok ura, a fáraó tudja, hogy szolgál[d]...*
7. *küldeni kell egy hadsereget a megmentésemre. Ne hagyj cserben, [szolgálád nem sértette meg a királyok urával kötött szerződést²³]...*
8. *és megőrizte a jó kapcsolatot. ...*
9. *az országban levő helytartó. Ami pedig Sindur²⁴ levelét illeti ...*

(fordította: Kőszeghy Miklós)

A feladó, amint azt B. Porten kiegészítése alapján valószínűnek tarthatjuk Eqrón²⁵ királya, Adon volt. A király Kr. e. 604-ben vagy 603-ban kétségbeesett hangon kér segítséget a fáraótól a babiloni hadsereg ellen, amely már a közeli Áfeket is elfoglalta. A levélből természetesen nem derül ki, hogy vajon érkezett-e segítség a Nílus felől. A babiloni krónika-kompozíció adatai alapján azonban valószínűsíthetjük, hogy Adon levele nem érte el a kí-

²¹ A szöveg nagyméretű irodalmából itt csak a legfontosabb tételeket emelem ki: Porten, B.: The Identity of King Adon, BA (Biblical Archaeologist) 44, 1981. (a továbbiakban: Porten) 36–52. Shea, W. H.: Adon's Letter and the Babylonian Chronicle, BASOR 223, 1976. 61–63. Horn, S. H.: Where and When was the Aramaic Saqqara Papyrus Written? AUSS (Andrews University Seminary Studies) 6, 1968. 29–45. A szövegnek magyar fordítása egyelőre nincs, a legelterjedtebb a német fordítás W. C. Delsman tollából származik: In: TUAT (Texte aus der Umwelt des Alten Testaments) I/6, (a továbbiakban: TUAT) 633–634. A fordításnál az alábbi publikációkat vettük figyelembe: Ginsberg, H. L.: An Aramaic Contemporary of the Lachish Letters, BASOR 111, 1948. (a továbbiakban: Ginsberg) 24–27. Gibson, J. C. L.: Textbook of Syrian Semitic Inscriptions, Vol. II. Oxford, 1975. (a továbbiakban: Gibson), valamint Fitzmyer, J. A.: The Letter of Adon to the Pharaoh. In: Fitzmyer, J. A.: A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays Missoula / MO, 1979.

²² Az eredeti tanulmányozására természetesen nem volt módunk. Porten 36. fényképe alapján pedig kockázatos volt bármiféle fordítás mellett letenni a voksunkat. A TUAT verziójának „sie haben eingenommen” (ti. a csapatok) valószínűségét ugyanezen okból nem tudjuk megítélni.

²³ A paleográfiai bizonytalanságok ellenére Porten és a TUAT e helyütt megegyező fordítását követjük, amely egyébként jól beleillik a kontextusba is. A sor esetleges folytatása (vö. a TUAT rekonstrukcióját: „Und was diesen Offizier betrifft”, valamint azt a tény, hogy Ginsberg és Gibson sem így fordítják a passzust) a szöveg töredékessége miatt az eredetibe való betekintés nélkül számunkra lehetetlen volt.

²⁴ Azonosítása egyelőre lehetetlen.

²⁵ Eqrón (Tel Miqne) telephalmán a mai Izrael egyik legnagyobb kiterjedésű ásatása folyik T. Dothan és S. Gittin vezetésével, izraeli-amerikai részvétellel. Az ásatások lezárta után minden bizonytalanság nélkül alkothatunk Tel Qasile után immár egy második filiszteus városról. Egyelőre lásd: Dothan, T. – Gittin, S.: Tel Miqne. In: The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East. Oxford, 1997., valamint Herzog, Z.: Archaeology of the City. Urban Planning and Its Social Implications. Emry and Claire Yass Archaeology Press, Tel-Aviv, 1997. 251–253.

vánt eredményt. Akár a Nabu-kudurri-uszur I. évére tekintünk,²⁶ amikor a király elfoglalta és kifosztotta Asqalont, akár a 2. évre²⁷, amikor a király dicső győzelmek után vonult ki a térségből, akár a 3. évet vizsgáljuk,²⁸ ahol Hattu ország zsákmányának Babilóniába szállításáról van szó, nem értesülünk arról, hogy a babiloni hadseregnek komolyabb egyiptomi ellenállással kellett volna megküzdnie. A segélykérés tehát eredménytelen volt, és Egyiptom csapatai nem mozdultak ki az országból. A levél azonban ennek ellenére igen fontos ponton siet a segítségünkre, amikor a kor és a térség politikai viszonyait a kommunikáció felől próbáljuk megérteni. A levél 7. sorában ugyanis azt olvassuk, hogy Adon a fáraóval kötött szerződésre hivatkozik. A szerződés szövege természetesen nem maradt fent, tartalma mégis könnyen rekonstruálhatónak látszik. A fáraó és Eqron királya segítségnyújtási szerződést kötöttek. Adon nyilván ezzel próbálta meg biztosítani állama és saját személye politikai túlélését. A közelebbi, és ezért veszélyesebb nagyhatalom mellett kötelezte el magát. Nem érdemes csodálkoznunk rajta, hogy a nagyhatalom a döntő pillanatban elmulasztotta a segítségnyújtást, ugyan ki kényszeríthette volna az ellenkezőjére? Az analógia azonban önként adódik: létezhetett-e hasonló szerződés Júda és a szaiszi Egyiptom között? Nincs olyan forrásunk, amelynek alapján egyértelmű igennel vagy nemmel felelhetnénk e kérdésre. Mégis úgy tűnik, nem feszítjük túl az analógia nyújtotta kereteket, ha feltételezzük, hogy a júdai királyok is számolhattak egy segítségnyújtási szerződés esetleges előnyeivel. (Hogy ezzel mit érthettek el, azt éppen Adon esetében már láttuk, de ez számunkra pillanatnyilag nem a leglényegesebb kérdés.) Ha viszont e feltételezés védhető, akkor talán elmondhatjuk, hogy a Hananja-féle nacionalista párt reményeinek gyökerére találtunk rá. Az egyik nagyhatalom perifériáján fekvő kisállam (legyen az Eqron, vagy Júda) a nemzetközi kommunikáció legmagasabb formája, egy diplomáciai szerződés segítségével próbál védekezni egy másik nagyhatalom esetleges támadása ellen. A Hananja-párt nagy önbizalma tehát nem kizárólag a YHWH mindenhatóságába vetett hiten alapult. Ez talán inkább belpolitikai szempontból, a helyi lakosság széles rétegeinek meggyőzésében játszhatott komoly szerepet. A diplomáciai ütőkártya azonban az Egyiptommal feltételezhetően megkötött szerződés volt.

Adon és Jóház helyzete ezen a ponton – igaz, ez a mi szempontunkból talán a legfontosabb – hasonló: mindketten külső hatalmaktól, náluk sokkal erősebb államoktól függenek. Helyzetükben kulcsfontosságú a kommunikáció, de mindketten képtelenek e fontos fegyver eredményes használatára. És ez az a pont, ahol visszatérhetünk a Kr. e. 594/593. évi jeruzsálemi konferenciára. Az itt összegyűlt kisállamok Babilon-ellenes fellépésükben senki másra nem támaszkodhattak, mint Egyiptomra. Két malomkő közt őrlődtek tehát, ugyanis bármelyik nagyhatalom könnyedén elbánhatott velük. Mivel pedig nem rendelkeztek kellő mennyiségű, minőségű és megbízhatóságú információval, csakis rosszul dönthettek. Jósias Megiddónál ugyanúgy, mint fia néhány hónappal később, Adon, Eqron királya és a konferencia harciasabb résztvevői, sőt talán maga a gibeóni Hananja próféta is.

Mindazonáltal nem ez volt az egyetlen kommunikációs csatorna, amelynek fontos szerep jutott Júda történetében Kr. e. 597 és 587 között. Kr. u. 597-ben a babiloni csapatok megostromolták Jeruzsálemet.²⁹ Nemcsak a királyt fogták el, hanem a társadalmi és vallási

²⁶ Grayson 1975. 100, Chronicle 5, 18–20. sor.

²⁷ Grayson 1975. 100, Chronicle 5, 21–23. sor (sajnos a szöveg ezután félbeszakad).

²⁸ Grayson 1975. 101, Chronicle 5, hátlap 2–4. sor.

²⁹ A babiloni krónikakompozíció adatai (Grayson 1975. Chronicle 5, hátlap 11–13. sor, 102.) egyértelműen jelzik nemcsak Jeruzsálem elfoglalását, hanem a király elfogását is, és a Júdára ki-vetett adót is. A 2 Kir 24, 1–17 minden tekintetben megerősíti az ékírásos szöveg állításait. Ádár hónap 2-án, azaz március 16-án esik el a város.

elit tagjait is deportálták.³⁰ Ettől kezdve a kommunikáció már nemcsak a nagybirodalom és a függetlenségét megőrizni próbáló kisállam politikai elitjei között zajlott. A deportálás nyomán ugyanis a júdai elit kettészakadt. Babilónia és Júda: két egymástól igen távol fekvő terület, de a kommunikáció ennek ellenére nem lehetetlen közöttük. Jeremiás könyvének egy sor adata bizonyítja, hogy volt forgalom a két terület között, és ez nyilvánvalóan megteremtette a kommunikáció lehetőségét is. A Jer 51,59–64 például arról ír, hogy a Jeremiásnak tulajdonított³¹ Babilon ellen írt orákulumok³² gyűjteményét egy Báruk³³ nevű tisztviselő, aki Cidqiyya királyt kísérte Babilonba, vigye magával, süllyesse el az Eufráteszben,³⁴ és ezzel biztosítsa a város pusztulását³⁵ meghirdető prófétai mondások hatását. Azt is tudjuk – és ehhez elegendő a Jer 29-ben található levélváltás elemzése –, hogy a fogságban³⁶ élők is tudtak üzeneteket eljuttatni Júdába. Előttünk áll tehát egy másik kommunikációs vonal, amely szintén a birodalmi centrum és a periféria közt szállít információkat. Ám a helyzet sajátossága folytán – és éppen ez adja a probléma hallatlan érdekességét –

³⁰ Nem feladatunk, hogy részletesen ismertessük az események körüli valamennyi kérdést. Megbízható összefoglalást találhat mindenki: Donner 370–375., valamint Cogan, M. – Tadmor, H.: II Kings. A New Translation with Introduction and Commentary, AB (Anchor Bible) 11, New York, 1988. 310–314.

³¹ Csaknem bizonyos, hogy ezeket az orákulumokat nem Jeremiás írta. Hiszen a szövegek minden realitást nélkülöző Babilon-ellenessége éppen olyan kevésbé jellemző a történeti Jeremiásra, mint az a naiv bizalom, amely minden veszélynek fittyet hány YHWH automatikus segítségével számolva. A Babilon ellen mondott orákulumok (Jer 50–51) feldolgozásának hatalmas irodalma van. A problémákról és a vonatkozó szakirodalom ismertetéséről lásd: Kőszeghy Miklós: Babel im Spiegel alttestamentlicher Prophetensprüche. Diss. Phil-I, Uni. Basel, 1998. (a továbbiakban: Kőszeghy 1998.)

³² Az orákulumok az ún. idegen népek elleni mondások műfajának darabjai. A műfajról, talán éppen azért, mert igen komoly mennyiségű szöveget kell ide sorolnunk, monográfia nem készült. Kiindulópont gyanánt és a műfaj szövegeinek működési mechanizmusának megértésére még mindig a legjobb út Hayes, J. H.: The usage of Oracles against foreign nations in ancient Israel. JBL (Journal of Biblical Literature) 87, 1968. nagy cikkének tanulmányozása.

³³ Hogy ez a Báruk azonos lenne Jeremiás Báruk nevű titkárával, az több mint kérdéses. A kérdéshez lásd Steiner, R. C.: The two sons of Neriah and the two editions of Jeremiah in the light of two ATBASH code-words for Babylon. VT 46, 1996.

³⁴ A küldetés mágikus karaktere nyilvánvaló. A próféta szimbolikus cselekedettel kíséri (illetve jelen esetben kísérteti) szavait. Az ilyen típusú prófétai cselekedetek mindmáig legújabb monografikus feldolgozása: Fohrer, G.: Die symbolischen Handlungen der Propheten. Zürich, 1953. Az újabb forrásanyagot is feldolgozza Uehlinger, Ch.: „Zeichne dir eine Stadt ... und belagere sie”. In: Küchler, M. – Uehlinger, Ch. (Eds): Jerusalem. Texte, Bilder, Steine, Fribourg – Göttingen, 1987. 101–200.

³⁵ A pusztulás leírásakor használt képanyag olykor naturalista, és sosem nélkülözi a drasztikumot. Májig eldöntetlen kérdés, hogy mi az oka annak a kétségtelen és szembetűnő ténynek, hogy e képek tartalma és az ókori Közel-Kelet bizonyos diplomáciai szerződéseinek, illetve a kudurrufeliratoknak a végén található átok-formulák között fennáll. A kérdéskörhöz, amelynek szintén csaknem áttekinthetetlen méretű irodalma van első megközelítésként lásd: Kőszeghy 1998. 34–42. Kétségtelen, hogy Babilon pusztulását ugyanolyan tartalmú képek tárják elénk, mint annak az embernek a sorsa, aki megszegi a szerződést, netalán önhatalmúlag arrébb teszi a földbirtok határát jelző határkövet (kudurru). Az biztos, hogy irodalmi függésről e két szövegcsoporthoz (azaz az Ótestamentum orákulumai és az imént említett ékírások, illetve részben arámi nyelvű, vagy billingvis) szövegek esetében nem beszélhetünk.

³⁶ Hiba volna a fogságot valamiféle fegyenclepként elképzelnünk. Túl messze vezetne a kérdés alapos tárgyalása, de annyi bizonyos, hogy a fogságban sem az individuális boldogulás, sem pedig a kollektív túlélés nem volt lehetetlen. A problémakör újabb ismertetései közül talán az egyik legjobb: Smith, D. L.: The Religion of Landless. The Social Context of Babylonian Exile, Bloomington, 1989.

egyazon nép tagjai közt zajlik. A centrum és a periféria közti kommunikációs viszonyrendszer szempontjából azonban mégis igen jelentősek azok az információk, amelyeket e kommunikációs vonal elemzése közben szerezhetünk.

Első szövegünk,³⁷ amely ebben az összefüggésben felmerül, a bibliai Lákisból (Tell ed-Duweir), a kapukörzet egyik helyiségéből került elő. Az archívum az erőd alighanem utolsó parancsnokának y'ws-nak (lehetséges vokalizációja: Yaus) a hivatalos levelezését (illetve annak egy részét) őrizte meg a számunkra. Érdeemes a rövid levelet szó szerint magunk elé idézni:

1. *Uramnak, y'ws-nak. Láttassa YHWH az én u*
2. *rammal most a békességet. Kicsoda*
3. *a te szolgálád, [ha nem] egy kutya, hogy uram elküldte leve*
4. *lét a királynak, [és] a hivatalnokok leveleit:*
5. *„Olvasd csak!” És lásd, a hiva[talnokok] szavai*
6. *nem jók. Elerőtlenítik³⁸ kezeidet és lehanyat*
7. *lanak³⁹ [miattuk] a fér[fiak] kezei. ...*
8. *Uram, hát nem akarsz ír*
9. *ni ne[kik: Miér]t tesztek*
10. *így J[eru]zsálemben? Nézd: a ki*
11. *rálynak [.....]*
12. *ez. Amint igaz, hogy él az Úr, a te iste*
13. *ned, cs[akugyan⁴⁰] olvasta szol*
14. *gád a levele[t]*
15. *nak [.....]*

(fordította: Kőszeghy Miklós)

A helyzet a levél töredékessége ellenére is nyilvánvaló. A lákisi parancsnok levelet írt egyik beosztottjának (az illető nevét nem ismerjük), s mi most a beosztott válaszában egy részét olvashatjuk. Az eredeti levélben a parancsnok beszámolt többek között a jeruzsálemi politikai helyzetről. Információit a király és néhány hivatalnok, vagyis a politikai elit tagjai, leveléből szerezte. Erődítménye igen fontos stratégiai szerepet tölthetett be, amennyiben közvetlenül a via maris melletti régiót ellenőrizte. Ezért talán nem is kell csodálkoznunk azon, hogy az aradi parancsnokhoz hasonlóan ő is kapcsolatot tart a jeruzsálemi vezető körökkel, alkalmasint (és persze közvetve) akár a királlyal is. A Jeruzsálemből érkező levélben igen hangsúlyosan szerepelhetett a Babilonnal kapcsolatos külpolitika hazai fogadtatásának kérdése.

A levelezés tanúbizonysága szerint a fővárosban vannak olyanok, akik tevékenységükkel nem segítik a védelem ügyét, sőt inkább elbátortalanítják az embereket, s a védekezni esetleg még kész emberek keze is lehanyatlik. Az osztrakon az elbátortalanításra ugyanazt a szót használja, mint a Jer 38,4, ahol a főemberek egy csoportja bevádolja a király előtt Jeremiást. „... *Meg kell halnia ennek az embernek, mert elcsüggeszti a városban megmaradt harcosokat* ...”. A szóbeli egyezés természetesen önmagában semmit sem bizonyít, akár még véletlennek is tarthatjuk. Arra sincs bizonyíték, hogy az osztrakonon tetten érhető levélváltás ugyanabban az időben zajlott, mint Jeremiás bevádolása. Ez utóbbi már mintha közvetlenül Jeruzsálem második, végső kapitulációját közvetlenül megelőzve történe, míg az osztrakon esetében ez nem valószínű. A levélváltás ennél valószínűleg sokkal (talán évek-

³⁷ A szöveg első kiadása: Torczyner, H.: *The Lachish Letters*. Oxford, 1938.

³⁸ A rph (erőtlené tenni) ige piél alakjával van dolgunk a szövegben.

³⁹ A gyök jelentése: nyugodtnak lenni, nyugodtan viselkedni. Itt az ige hifil alakjával van dolgunk. Vö.: HAL 1514 sk.

⁴⁰ A fordításban Renz – Röllig 427. kiegészítését követjük.

kel is) korábban zajlott. Mégis nyilvánvalóan beszélhetünk kommunikációról, hiszen két olyan gondolatkör polemizál itt egymással, amelyek Jeruzsálem két ostroma között mindvégig jelen voltak, sőt vezető szerepet játszottak Júda politikai közéletében. A lákisi parancsnok a végsőkig folytatott harc híve, bizonyára jó katona, akiben fel sem merül a megadás, netalán a kompromisszum gondolata. Elborzasztja a tény, hogy Jeruzsálemben úgy látszik mégis szabadon járnak-kelnek olyan emberek, akik bűnös defetizmusukkal másként gondolkodnak, másként beszélnek, más magatartásra ösztönöznek. Noha az osztrakon egyetlen szóval sem említi, hogy Jeremiásról van szó, nem sejteti, hogy a próféta gondolatai, nézetei erőtlenítik el az emberek kezét a fővárosban, mégis elég valószínű, hogy e lákisi levélben pellengérré állított magatartás nem áll messze Jeremiás tevékenységétől. Az a kommunikációs vonal, amelyre itt utaltunk természetesen egyfajta belső kommunikáció: az egyik júdai nézet csap össze a másikkal. De a két nézet élet-halál harca mögött megint a birodalmi centrum és a függetlensége elvesztésének kapujában álló periferikus kisállam viszonyrendszere áll. Babilon birodalmi jelenléte megkerülhetetlen kérdés, valamilyen választ adni kell erre a kihívásra.

Ugyanez a témája egy másik kommunikációs kapcsolatrendszernek, amely ugyanebből az időszakból való. A Jer 29 tanúbizonysága szerint Jeremiás levelet ír azoknak, akik az első deportációval, Kr. e. 597-ben kerültek Babilóniába. De nem ő az egyetlen, aki a fészült helyzetben tollat ragad. A Jer 29 szövegében – igaz, ma már részletekbe menően nem tisztázható módon – szóhoz jut egy Babilóniában élő próféta, Semaja⁴¹ is. A babilóniai Semaja féleszű, prófétálás ürügyén össze-vissza beszélő emberekre hívja fel a főpap, Cefanja figyelmét (Jer 29,25–26), majd számon kéri, miért nem tartóztatta le, vagy legalábbis fenyegette meg az anatóti Jeremiást (Jer 29,27). Mintha csak a lákisi parancsnok alárendeltjének szörnyülködő szavait hallanánk: miért engedik, hogy a fővárosban elerőtlenítsék a harcra még kész férfiak kezét? Semaja azt is elárulja (Jer 29,28), honnan értesült Jeremiás kárhozatos nézeteiről: olvasta a prófétának azt a levelét, amelyben figyelmezteti a fogságban élőket, hogy készüljenek fel hosszan tartó babilóniai tartózkodásra. Semaja tehát utal Jeremiás azon levelére, amelynek szövegét, vagy talán inkább tartalmi összefoglalását a Jer 29,5–7-ben olvassuk. Ezek szerint a próféta csakugyan házépítésre, faültetésre és családalapításra buzdítja a deportáltakat, valamint azt követeli tőlük, hogy fáradozzanak kényszerűen kapott lakhelyük jólétén (salom). Mindent összevetve, nincs komoly okunk arra, hogy minden realitást elvitassunk ettől a levélváltástól.⁴²

Ugyanennek a levélváltásnak a háttérében kell elhelyeznünk azt a kulcsfontosságú jelet, amelyet a Jer 28,1–14 tár elénk, s amelyet e tanulmány elején részben már érintettünk. Hananja – elég merész módon – Babilon küszöbön álló bukását, s a deportáltak hazatérését jövendőli meg. Teszi mindezt a nép füle hallatára egy olyan időpontban, amikor éppen Babilon-ellenes csúcstalálkozó zajlik a jeruzsálemi királyi palotában. Igen, ő a lákisi parancsnok beosztottjának szíve szerint való ember. Nem taszítja terméketlen tépelődésbe az utca emberét, hanem ragyogó jövőképet fest elé. A gonosz nagyhatalom napjai megvannak számlálva, hamarosan minden visszatér a régi kerékvágásba. Ő erősíti, harcra tüzeli az embereket. Az ellentétes oldalon megint Jeremiást látjuk, aki először egy fából készült járommal a nyakában kezd járkalni a fővárosban (Jer 28,10), amit Hananja levesz róla, és

⁴¹ A kutatásban egyre elterjedtebb az a nézet (a legutóbb: Preuss, H. D.: *Theologie des Alten Testaments*. Stuttgart, 1991–1992. 90. 126. jegyzet), hogy e levelek – Jeremiásé és Semajáé egyaránt – nem reális levelek, hanem mindenestől a deuteronomiumi történetírás kreációi. Semaja levelét illetően e tézissel kapcsolatban több bizonytalanságra is fel kell hívni a figyelmet. Egyfelől a számtalan helyről jól ismert deuteronomiumi frazeológia alig-alig fedezhető fel. Ugyanakkor a levél alapvető tartalma kitűnően illeszkedik a történeti kontextusba is. Ezért alighanem elhamarkodott volna a levél teljes szövegét deuteronomista betoldásnak tartanunk.

⁴² Lásd erről: Carrol, R. P.: *The Book of Jeremiah*. Philadelphia, 1986. 657–669., valamint: Dijkstra, M.: *Prophecy by Letter*. VT (Vetus Testamentum) 33, 1983. 319–321.

darabokra tör. A szimbolikus cselekvések szintjén zajló összecsapásból azonban Jeremiás kerül ki győztesen, hiszen kisvártatva, talán néhány nap múlva ismét fellép Hananja ellen. Azzal vádolja gibeoni kollégáját, hogy a fából készült járom helyett vasjáromt akaszt a nép nyakába azzal, hogy behajszolja az egyszerű embereket is egy Babilon-ellenes, értelmetlen felkelésbe. Babilon igáját nem lehet úgy összetörni, mint egy fából készült járomt (Jer 28,13).

A szövegben élénk táruul konfliktus legalább két szinten zajlik. Az első szint a prófétai legitimitáció, másként fogalmazva: az igaz versus hamis próféta kérdésé.⁴³ E teológiai különbségtételnél (amelynek pontos tartalma, kritériumai egyébként máig tisztázatlanok) számunkra most fontosabb az, amit a konfliktus második szintje jelez. Mindkét próféta egy-egy politikai alternatíva érdekében érvel. Hananja szempontjából YHWH automatikus, mintegy magától ható segítsége kap hangsúlyt Babilon közeli bukása mellett, Jeremiás ezzel szemben a realitásokkal számoló túlélési stratégia mellett tör lándzsát.⁴⁴ Naivitás volna azt hinnünk, hogy a fogság előtti Jeruzsálemben a politikai alternatívák csak úgy magukban álltak volna, s nem kötődtek politikai csoportosulásokhoz. Nem, Hananja és Jeremiás egyként egy-egy politikai alternatíva és ebből következően egy-egy politikai érdekcsoport gondolatrendszeré mellett lépnek fel. Összecsapásukat tehát – a teológiai szempontok érvényesítésének csorbítása nélkül – politikai jellegű összecsapásnak kell értékelnünk.

A kommunikációs helyzet itt már bonyolultabb, mint az eddigiekben. A téma ugyanaz: milyen politikát érdemes követni Babilonnal kapcsolatban. A helyzetet az teszi még bonyolultabbá, hogy a két jól elkülöníthető csoport (Hananja és Jeremiás) mellé a vitában felsorakozik egy harmadik tényező: a deportált politikai és vallási elit. A szituáció logikájából következően megjelenésük nem eredményezi egy harmadik álláspont kialakulását, hanem csak a Hananja-féle oldalt erősíti meg. Látható viszont, hogy a deportáció körülményei közt élő elit egy része is véleményt nyilvánít a vitában.

A helyzet azonban még mindig rejt legalább egy fordulatot a számunkra. Nem mondhatjuk ugyanis, hogy a deportáltak mindegyike a Hananja nevével fémjelezhető álláspontot tette magáévá. Vagyis a kommunikációs rendszerbe egy újabb szál kapcsolódik bele, tovább bonyolítva ugyan a helyzetet, de ugyanakkor egyértelműsítve a frontvonalakat.

⁴³ Hananja mint a „hamis próféta” egyik legfontosabb prototípusa szűnni nem akaró vita tárgya a nemzetközi teológiai irodalomban. A vitát minden részletében követni csaknem lehetetlen, ugyanakkor témánk szempontjából nem is feltétlenül szükséges. Talán elegendő a második világháború utáni irodalom legfontosabb tételeire utalnunk: Bibliográfiai áttekintést nyújt az 1945 előtti irodalomról is Osswald, E.: *Falsche Prophetie im Alten Testament*. Tübingen, 1962.; Rowley, H. H.: *The Nature of Old Testament Prophecy in the Light of Recent Study*. In: Osswald, E.: *The Servant of the Lord and other Essays on the Old Testament*. London, 1952. 95–134. Az üdvprófétát gyakorlatilag minden esetben hamis prófétának tartja. Buber, M.: *Falsche Propheten. Die Wandlung*, 2. 1946–1947. 277–283. szerint a hamis próféta legfőbb jellegzetessége az, hogy képtelen megérteni a történelmi pillanat valódi üzenetét. Hasonló véleményt fejt ki Overholt, Th.: *The Threat of Falsehood: A Study in the Theology of the Book of Jeremiah*. SBT 2/15. Naperville/IL 1970. Mindmáig a téma legjelentősebb monografikus feldolgozásának számít: Hossfeld, F. L. – Meyer, I.: *Prophet gegen Prophet. Eine Analyse der alttestamentlichen Texte zum Thema: Wahre und falsche Prophetie*. BB 9. Fribourg/CH, 1973. Bizonyos értelemben a csak üdvöt prófétáló próféta hamis prófétaként való aposztrofálásának gondolatához tér vissza Crenshaw, J. L.: *Prophetic Conflict: Its Effect Upon Israelite Religion*. BZAW 124. Berlin, 1971. Nagy monográfiát az elmúlt több mint két évtized során nem szenteltek a kérdésnek, de ez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy magát a problémát – hogy ti. miként lehet elkülöníteni a „hamis” és az „igazi” prófétákat – megoldották volna.

⁴⁴ Jeremiás könyvének egyéb passzusaiából kitűnik, hogy a próféta érvrendszerének volt egy erősen morális beállítottságú rétege is, amelyben egyfajta hitelesebb vallásosságot kívánt kortársaitól, hogy azok méltók legyenek YHWH támogatására.

Említettük már, hogy Jeruzsálem első, Kr. e. 597-es ostromát követően a júdai társadalom vezető rétegét deportálták. Az érintettek közt volt Ezékiel próféta is, aki a következő kommunikációs csatorna főszereplője. Ezékiel könyve egyike az Ótestamentum igen nehezen értelmezhető irodalmi egységeinek, ám túl messzire vezetne témánktól, ha akár csak áttekintés szintjén is foglalkoznánk a könyv irodalomtörténetének problémáival.⁴⁵ Számunkra most elegendő, ha csak néhány olyan orákulummal foglalkozunk, amelyek kapcsolatban állnak Júda fentebb vázolt nagy külpolitikai dilemmájával Kr. e. 597 és Kr. e. 587 között.

Az első ezek közül megint egy jelképes prófétai cselekvéssort állít elénk az Ez 12,1–15-ben. Egyfajta pantomimjátékról van szó, amellyel a prófétának politikai üzenete volt saját kortársai számára. A prófétának úgy kell viselkednie, mint egy fogságra hurcolt embernek (3–4. vers), falon levő törésen át kell távoznia csodálkozó társai szeme elől, sőt neki magának kell a törést elkészítenie (5. vers), majd szemét eltakarva (6. vers) végleg eltűnni. A szöveg azután kevéssel később meg is fejti a szimbolikus gesztust, s a próféta a megfejtést is társai tudomására hozza. Kiderül, hogy a jövendölés azoknak szól, akik még Jeruzsálemben élnek (10. vers⁴⁶), vagyis éppen azoknak az embereknek – és itt a politikai elit tagjaira éppen úgy gondolnunk kell, mint a köznépre –, akik Jeremiás és Hananja összecsapásának szemlélői és címzettjei voltak egyben. A 12–13. vers eléggé egyértelműen utal Cidqiyya kitörési kísérletére, amellyel menekülni próbált az ostromlott Jeruzsálemből (2 Kir 25,4–7), ám sorsát nem kerülheti el. Érdekes, hogy a néhol részletekbe menő megfejtésben egyetlen egyszer sem fordul elő Cidqiyya neve. Egyesek⁴⁷ szerint a hiány oka az, hogy a próféta számára nem a konkrét személyek bírtak jelentőséggel. Nem, neki akkor a jelenség volt fontos: nincs értelme lázadni a babiloni iga ellen. Mások szerint⁴⁸ a próféta hosszabb időtartammal számolva csak Cidqiyya utódának idejére akarta mintegy prognosztizálni Jeruzsálem végső katasztrófáját.

Magam ennél egyszerűbben szeretném magyarázni a személynév hiányát, amely Ezékiel könyvére egyébként is jellemző.⁴⁹ Egyfelől a város két ostroma közti időben a babilóniai foglyok mindegyike jól tudta, ki is uralkodik az elhagyott fővárosban. Azt sem szabad elfelednünk, hogy az ekkor már Babilóniában élő politikai és vallási elit számára Cidqiyya a jeruzsálemi trónon csak afféle szükségmegoldásnak számíthatott. Nem csoda, ha a neve nem kerül elő a szimbolikus cselekedet értelmezése során.

Második orákulumunk talán még az elsőnél is bonyolultabb, már-már bizarr elemeket sem nélkülöz. A 17,1–10-ben olvashatjuk a szőlőtőkéről és a saskeselyűről szóló példázatot, majd a 11–21-ben a magyarázatát. Nem ez az a hely, ahol az egyébként nehezen érthető szöveg és a nehezen dekódolható képvilág minden egyes elemének magyarázatát meg kell kísérelnünk. E pillanatban csak a politikai mondanivalóra koncentrálnunk, amiből egyben az is következik, hogy a próféta által adott értelmezés fontosságban megelőzi magának a jelképes történetnek az egyes elemeit.

⁴⁵ Ezt egyébként bárki magyar nyelven is megteheti: Rózsa Huba: Az Ószövetség keletkezése. Budapest, 1986. 462–463., valamint: Soggin, J. A.: Bevezetés az Ószövetségbe. Budapest, 1999. 326–327.

⁴⁶ Hogy e vers redaktorok betoldása, vagy a prófétai szöveg eredeti rétegéhez tartozik, egyelőre aligha tudjuk eldönteni. A kérdés áttekintését lásd In: Lang, B.: Kein Aufstand in Jerusalem. Die Politik des Propheten Ezechiel. SBB (Stuttgarter Biblische Beiträge) 7, 1978. (a továbbiakban: Lang) 19–21.

⁴⁷ Lang 25–26.

⁴⁸ Baumgartner, W.: Die Auffassungen des 19. Jahrhunderts vom israelitischen Prophetismus. In: Baumgartner, W.: Zum Alten Testament und seiner Umwelt. Leiden, 1959. 27–41., különösen: 36.

⁴⁹ Lásd: Lang 27.

A szöveg szerint egy sűrű tollú, tarka sas érkezik a Libanonra és lecsípi a cédrusfa hegyét.⁵⁰ A cédrus hajtását a sas elülteti, és ebből szőlőtőke hajt ki. Ám a tőke mintegy megfordulva egy másik saskeselyű⁵¹ felé kezdte növeszteni a gyökereit, pedig az előző sas jó helyre, jó földre, víz mellé ültette. Az így kihajtott szőlőtőkét természetesen komoly veszedelem fenyegeti, hiszen a keleti szél rohama bármikor elérheti és kiszáríthatja.

A próféta azon nyomban megfejti e bizarr képet, és ez az, ami bennünket most igazán érdekel. A sas Babilon királya (Ez 17,12), a sas és a király mint az allegória két szereplője oly triviális, hogy további magyarázatra nem szorul. A cédrus elpusztítása a nép pusztulását jelképezi (Ez 17, 12), a sarj pedig minden bizonnyal Cidqiyya, júdai király, akivel Nabu-kudurri-uszur szövetséget is kötött⁵² (Ez 17,3). Ám a király visszaélt a babiloni uralgó gesztusával, és szövetséget kötött Egyiptommal. Megállapodtak, illetve mintha éppen most dolgoznának a megegyezés kimunkálásán, hogy a fáraó lovakat és katonákat adjon Cidqiyyának (Ez 17,15). De vajon jó vége lesz-e ennek – teszi fel aggódva a kérdést Ezékiel (Ez 17,15). Az Úr válasza nemleges (Ez 17,16–18), Cidqiyya ezek szerint belebukik majd az egyiptomi támogatással elkezdett Babilon elleni politikába, mert olyan szerződést⁵³ szegget meg (a szöveg itt a 13. versre utal vissza), amelyet az Úr színe előtt, azaz YHWH garanciájával kötöttek (Ez 17,19). A legnehezebben megválaszolható kérdés az, hogy vajon a júdai elit miért volt képtelen felismerni, hogy az igazi veszélyt nem Egyiptom, hanem Babilon jelenti, így vele szemben politizálni önpusztító lépés. A választ egyelőre senki sem tudja megadni, legfeljebb találgathatunk.⁵⁴ Egyfelől az információ mellett, amelynek megszerzésére azért ekkortájt is adódtak bizonyos lehetőségek, szerepet játszott a dezinformáció is. Azt sem feledhetjük el, hogy az esetleg megszerzett információ áramlásának sebessége meg sem közelítette a későbbi korokban tapasztalható szintet. Könnyen elképzelhető, hogy gyakran még a megszerzett helytálló információ is késve érkezett rendeltetési helyére. A legvalószínűbbnek azonban egy harmadik lehetőség látszik. A Kr. e. 609-ben megívott megiddói csatavesztés sok tekintetben sokkot okozott a júdai politikai elit tagjai között. A 2 Kir 23,29 szerint a megiddói csatavesztés eléggé gyors és megalázó körülmények között mehetett végbé. A fáraó megöli Jósiás királyt, mintha a júdai hadsereg ott sem volna. Talán e sokszerű vereség hatása miatt számított alaptételnek a júdai külpolitikában, hogy a két nagyhatalom közül Egyiptom az erősebb és a veszélyesebb? Talán igen, de nem feledhetjük, források egyelőre nem támasztják alá (igaz: nem is cáfolják) ezt a feltételezést.

Ahhoz, hogy a maga teljességében el tudjuk végezni e két Ezékiel-szöveg politikatörténeti értelmezését, kiindulásul tisztáznunk kell néhány dolgot. A próféta gondolkodás fókuszát nyilvánvalóan a vallási kérdések jelentik, ám ebből nem következik, hogy a politika problémái iránt érzéketlenek volnának. Éppen ellenkezőleg: a politika és a vallás elválasztása e korban és ebben a közegben teljességgel elképzelhetetlen volt. Másfelől, és két észre-

⁵⁰ Jobb megoldás nem lévén, egyelőre elfogadhatjuk Lang 30. megoldását, aki szerint a sas csak a növény zsengejét, azaz legértékesebb részét vitte el magával.

⁵¹ Nem világos, hogy egyazon szőlőtőke viselkedésének megváltozásáról, vagy inkább két szőlőtőkéről van szó. Lang 32. – az utóbbi lehetőség mellett érvel, ám ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ez a kép egyetlen lehetséges értelmezése.

⁵² A szöveg mögött egy olyan diplomáciai gyakorlat áll, amelynek az asszír gyakorlatban nemcsak a meglétét ismerjük, hanem még a szövetségi szerződések egy részének a szövege is reánk maradt. Kiadásuk: Parpola, S. – Watanabe, K.: Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths. Helsinki, 1988.

⁵³ A szerződések és Ezékiel összefüggéséhez lásd mindmáig: Tsevat, M.: The Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Vassal Oaths and the Prophet Ezechiel. JBL 78, 1959. 199–204.

⁵⁴ A probléma felvetése és a lehetséges megoldások keresése közben főként Karasszon Istvánnal, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Ószövetségi Szekciójának 2001. augusztus 23-án tartott ülésén folytatott beszélgetés eredményeit veszem figyelembe.

vételünk közül talán ez a fontosabb, Ezékiel nem afféle „írásztal-próféta” volt. E megállapítást még akkor is fent kell tartanunk, ha kiindulópontja a bibliatudomány egyik óriása, H. Ewald⁵⁵ volt, akinek nézeteit a 20. század talán legnagyobb Ezékiel-szakértője, W. Zimmerli⁵⁶ is magáévá tette. Mindkét eddig elemzett Ezékiel-fejezet éppen ennek ellenkezőjét mutatja, hisz a próféta olyan témákkal foglalkozik bennük, amelyeknek politikai jellege vitán felül áll. Ezékiel tehát nem képzeletbeli íróasztalának, hanem kortársainak dolgozott, őket igyekezett meggyőzni, velük akarta megismertetni az általa helyesnek tartott politikai (és természetesen vallási) magatartás alapjait.⁵⁷

Mindezek figyelembevételével az események Ezékiel által összefoglalt menete a következő lehetett. Az első deportációt (Kr. e. 597) követően Nabu-kudurri-uszur olyan, feltehetően oktrojált békeszerződést kötött, amellyel rendezni akarta viszonyát az általa trónra emelt új júdai királlyal, Cidqiyával. Cidqiyaa egy idő után nem akart többé e szerződés keretei között politizálni, ezért hasonló dokumentum kidolgozására tett lépéseket Egyiptomban. A próféta szerint ez hibás lépés volt, amelynek következménye csak katasztrofá lehet, lehetett. Az események ilyen menetét forrásszerűen igazolni egyelőre nem lehet, hisz sem a Júda-Babilon, sem az esetleg megkötött Júda-Egyiptom szerződés szövege nem maradt fent. Ám ha emlékezetünkbe idézzük az Adon-papirusz 7. sorának megjegyzését, akkor – analógiát feltételezve – már cseppet sem tűnik megalapozatlannak az, ahogyan Ezékiel látja és értelmezi a helyzetet.

A kommunikációs csatornákról alkotott képünk ezen a ponton válik teljessé. A centrum és a periféria viszonyrendszerében élő Júda állami létének utolsó éveiben kiterjedt kommunikációs hálózatot működtetett. E hálózat egyes elemei két fő csoportra oszthatók. Az elsőt nevezhetnénk diplomáciai kommunikációs rendszernek. Júda valószínűleg Babilonnal és Egyiptommal is egymás után megkötött szerződésekkel megszabott viszonyrendszerben próbált létezni. Ezek szerint a nemzetközi szerződések mint a terjeszkedő politika eszközei Asszíria bukása után is megőrizték jelentőségüket, és feltehetően csak a források előkerülésének szeszélye akadályozza meg, hogy e feltételezést konkrét szövegekkel is bizonyíthassuk. A másik csoportba azok a szövegek tartoznak, amelyek a belső, júdai kommunikáció eredményeként jöttek létre. A Jer 50–51 mint a fogságban élők számára küldött irat említhető meg első helyen, amelynek célja az volt, hogy a fogságban is híveket szerezzen Cidqiyaa nacionalista, Egyiptomra támaszkodó, Babilon-ellenes külpolitikájának. Semaja levele (Jer 29) mutatja, hogy e törekvés nem maradt sikertelen, s a gondolatnak voltak hívei a Babilóniában élő politikai és vallási elit tagjai között. Ugyancsak a Jer 29 tartalmazza Jeremiás levelének vázát, amelyben az ellenkező politikai meggyőződés kap hangot: Cidqiyaa, Hananja és mindenki álmokat kerget, aki Babilon közeli bukásával számol. Még akkor is, sőt talán főleg akkor, ha a prognózist YHWH tekintélyével próbálják alátámasztani. Hiszen Adon levele is mutatja: amikor komolyra fordulnak a dolgok, akkor a kisállamok számára nincs menekvés. A júdai király eközben fenntart egy erődrendszert állama déli és délnyugati határán, s az erődök parancsnokai közvetlen kommunikációs viszonyban állnak az udvarral. Értesítik őket a trónváltásról, de nekik maguknak is lehetőségük nyílik az önkifejezésre: kritizálják azt a politikai magatartást, amelyet Jeremiás neve fémjelez. A deportáltak közt élő Ezékiel nem ért egyet a nacionalista várakozásokkal. Hosszú ideig elhúzódo fogságra akarja felkészíteni a körülötte élőket, az otthoniakat pedig arra inti: nehogy meggondolatlan módon felkelésbe sodródjanak Babilon ellen.

Nem rajta múlt, hogy nem hittek neki.

⁵⁵ Ewald, H.: Die Propheten des Alten Bundes. Göttingen, 1868. idézi: Lang 152.

⁵⁶ Zimmerli, W.: Ezechiel. Gestalt und Botschaft. Neukirchen, 1962. 107.

⁵⁷ Az újabb irodalomban e nézetet főként Lang 158–166. hangsúlyozza. E meggyőződésében Lang jelentős elődökre tekinthet vissza.

KŐSZEGHY, MIKLÓS

From Babylon to Jerusalem: the pitfalls of communication

The last decades of the existence of Juda as a state lead the researcher of this tragic but extremely exciting period among rapidly changing conditions, often difficult to survey. The channels of communications were at least as important for the period as they are today. Babylon and Egypt, the small states of Palestine, the various political trends within Jerusalem, the members of the political and religious elite of Juda already deported or still at home were all looking for ways to transmit and receive information – with more or less success. The merits or defects of their decisions were the results of how they were able to analyse the situation. Mapping this complicated communication network will contribute to a clearer picture of the last two decades of the history of Juda as well as of the functioning of the system of relationships between centre and periphery.